

Постол К. А. Основные этапы генезиса правовых механизмов взаимодействия институтов гражданского общества и государства в Украине (1990–2000 г.г.)

В статье анализируется генезис нормативных и организационно-правовых механизмов взаимодействия институтов гражданского общества и государства в Украине на протяжении 1990–2000 г.г., выделяются его основные этапы.

Ключевые слова: гражданское общество, институты гражданского общества, государственно-гражданское управление, правовые механизмы взаимодействия.

K. Postol. The main stages of the legal mechanisms's genesis concerning interaction institutes of civil society and the state in Ukraine (1990–2000).

In the article the genesis of the normative institutional and legal mechanisms concerning interaction institutes of civil society and the state during 1990–2000 is analyzed. The author highlights the main stages of this process.

Keywords: civil society, institutes of civil society, state and civil administration, legal mechanisms of interaction.

УДК 321.011.5.:(070.15+621.397.13)

Погоріла Л. П.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ НЕДЕРЖАВНИХ ЗМІ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНІ ЗАСАДИ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

У статті досліджується принципи недержавних ЗМІ, які визначають основи їх функціонування та роль у процесі демократизації, утвердженні гласності, забезпеченні прозорості інформаційного процесу в державі та розвитку громадянського суспільства в цілому.

Ключові слова: принципи недержавних ЗМІ, свобода слова, громадянське суспільство, демократизм, плюралізм, соціальна відповідальність.

Недержавні ЗМІ, будучи багатопрофільним засобом і способом масової комунікації, можуть виступати як організатори, пропагандисти, просвітителі, забезпечувати публічне самовираження кожного громадянина. Неоцінною є їх роль як посередника в діалозі між різними соціально-політичними силами, між владою і суспільством, як гаранта надання об'єктам інформаційного впливу можливості бути суб'єктами внутрішньо- та зовнішньодержавного комунікативного процесу. Проте, на сьогодні питання функціонування недержавних ЗМІ як інституту громадянського суспільства залишається недостатньо дослідженим на теоретико-правовому рівні.

Одним із основних критеріїв, який характеризує недержавні ЗМІ не лише як окремий вид засобів комунікації, а й як незалежний елемент громадянського суспільства є дослідження принципів їх діяльності.

Декларуючи демократичні цінності, світова спільнота закріплює принципи ЗМІ у ряді міжнародних нормативно-правових актів.

Так, Декларацією про засоби масової інформації та права людини, прийнятою Резолюцією № 428 Консультативної асамблеї Ради Європи від 23.01.1970 р.

гарантовано незалежність друкованих і інших ЗМІ від державних органів та визначено заходи, що повинні здійснюватись для забезпечення відповідальності ЗМІ.

Згідно з цією декларацією друковані та інші ЗМІ поряд з виконанням важливих функцій в інтересах суспільства повинні дотримуватися наступних принципів:

1) підтримання розвитку демократії, шляхом:

– інформування громади про діяльність органів державної влади і приватного сектора, надання їм таким чином можливості сформулювати власну думку;

– надання можливості окремим громадянам чи їх групам без прямої чи непрямої цензури ЗМІ висловлювати свої думки, сприяючи таким чином інформуванню органів державної влади і приватного сектора, а також всього суспільства, про пануючі настрої в суспільстві;

– піддання постійному критичному розгляду діяльності різних органів влади, чим підтверджувати незалежність ЗМІ від державного контролю та приватних інтересів;

2) свобода слова;

3) захист конфіденційних джерел інформації;

4) можливість та підстави втручання з боку органів державної влади в журналістську діяльність повинно бути передбачене законодавством держави;

5) гласність;

6) незалежний і критичний підхід до висвітлення інформації;

7) дотримання норм журналістської етики (збір інформації чесними способами, спростування опублікованої чи поширеної інформації, яка згодом виявляється неправдивою, тощо) [1].

Разом з тим, розширює та уточнює вищевказані принципи і Декларація щодо основних принципів, що стосуються внеску засобів масової інформації у зміцнення миру та міжнародного взаєморозуміння, у розвиток прав людини та у боротьбу проти расизму і апартеїду та підбурення до війни, прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО 28.11.1978 р. [2]. В декларації наголошується на важливості сприяння вільному, широкому і збалансованому поширенню інформації у кожній окремій країні, а також двосторонньому (багатосторонньому) обміні інформацією на основі рівноправності, взаємної вигоди і поваги між усіма державами, зокрема, між державами з різними економічними та соціальними системами, що фактично веде до формування глобального інформаційного суспільства.

Крім того, порядок надання програмних інформаційних послуг, які здійснюються через трансляцію усіма видами ЗМІ врегульований Європейською конвенцією про транскордонне телебачення, прийнятою Радою Європи 05.05.1989 р. Цим документом визначено, що транскордонна трансляція та ретрансляція телевізійних програмних послуг ЗМІ усіх форм власності повинна здійснюватись без порушень прав громадськості на свободу слова та думки, їх вираження, закріплених основними міжнародно-правовими актами з прав людини і громадянина [3].

В багатьох країнах світу, зокрема, тих, що відносяться до європейського простору, на нормативно-правовому рівні закріплення принципів діяльності ЗМІ відбувається у взаємозв'язку з етичними нормами щодо виконання журналістами своїх професійних обов'язків.

Як зазначає у своїх дослідженнях Л. Бруун, першим документально зафіксованим етичним документом був Шведський кодекс етики журналістів (1899), що не мав тоді

широкого призначення [7].

Як відзначає у своїй роботі В. Здоровега [4, с. 43], Організація Об'єднаних Націй у 1950 р. схвалила Кодекс журналістської етики, який містив ряд вимог до діяльності ЗМІ, такі як достовірність інформації, точність, недопустимість використання журналістики в особистих інтересах, дезінформації, плагіату. Також закріплювалося право журналіста відмовитись від виконання завдання, що суперечить його гідності й честі, завдає шкоди репутації іншої особи чи групи осіб.

На сьогодні міжнародно-правове регулювання принципів діяльності журналіста зводиться до Міжнародних принципів журналістської етики, прийнятих на четвертій Консультативній зустрічі міжнародних і регіональних журналістських організацій, яка проходила в 1983 р. в Празі, а також ряду нормативних актів, що набули широкого визнання, і були прийняті міжнародними організаціями – Декларація принципів поведінки журналістів (25-28.04.1954 р.), Кодекс етичних норм (1996 р.), Хартія свободи преси (16 січня 1987 р.).

Також, законодавство багатьох країн містить окремі нормативно-правові акти, що врегульовують діяльність журналістів ЗМІ усіх видів і форм власності, так в США таким документом є Кодекс етики Товариства професійних журналістів Америки, в Італії – Хартія обов'язків журналістів, в Австралії – Кодекс честі австралійської преси, в Росії – Кодекс професійної етики російського журналіста та в Україні – Етичний кодекс українського журналіста [5].

В. Литвин, проаналізувавши положення таких документів, засвідчує, що загальними принципами, закріпленими переважною більшістю з них є: свобода слова та висловлювань; повага до права громадськості на повну та об'єктивну інформацію; заборона незаконних методів отримання інформації; спростування поширеної інформації, яка не відповідає дійсності; конфіденційність джерел інформації, окрім випадків, передбачених законом; заборона дискримінації через свою стать, мову, расу, релігію, національне, регіональне чи соціальне походження або політичні уподобання; заборона плагіату; повага до приватного життя людини; чітке відокремлення інформаційних та аналітичних матеріалів від реклами; чітке відокремлення фактів, суджень та припущень; збалансоване представлення точок зору опонентів; заборона вимоги у межах своїх професійних обов'язків вчиняти дії, що суперечать його власним переконанням чи принципам журналіста [5].

На думку американського футуролога Елвіна Тофлера, нова система засобів масової інформації розвивається відповідно до шести принципів:

- інтерактивність (наприклад, телевізійний глядач бере участь у передачі в режимі реального часу);
- мобільність (стілниковий телефон, мініатюрні записуючі пристрої, переносні комп'ютери та принтери істотно підвищують продуктивність праці журналістів);
- оборотність (здатність передавати інформацію від одного ЗМІ до іншого, наприклад, розробляються технології, що перетворюють усне мовлення в друковану форму);
- можливість взаємозв'язку (простота підключення користувача телекомунікацій до інших пристроїв, незалежно від країни й виробника);
- повсюдність (поширення ЗМІ по всьому світу й в усіх економічних шарах суспільства);

• глобальність (подолання географічних, економічних, ідеологічних, духовних та інших кордонів) [8, с. 188-189].

Таким чином, аналіз принципів діяльності ЗМІ дозволяє в межах дисертаційного дослідження виокремити ряд принципів діяльності саме недержавних ЗМІ як основоположних засад функціонування одного з інститутів громадянського суспільства.

На наше переконання, основними принципами діяльності недержавних ЗМІ є: свобода, демократизм, плюралізм, гуманізм, патріотизм, законність, оперативність, професійність, достовірність, соціальна відповідальність, рівність, політично-правовий імунітет.

Принцип свободи недержавних ЗМІ є основоположним у правовому регулюванні створення та функціонуванні таких ЗМІ і виключає обмеження щодо пошуку, обробки, створення і розповсюдження масової інформації.

Надзвичайно важливе значення для політичного життя й стабільного демократичного розвитку держави мають свобода слова й свобода преси. Обов'язок правдиво й неупереджено повідомляти громадськості будь-яку інформацію, що має суспільний інтерес покладено саме на недержавні ЗМІ. В іншому разі, на думку Європейського суду з прав людини, вони не можуть виконувати функцію "сторожового пса інтересів суспільства" [9].

Разом з тим, однією з найважливіших умов свободи недержавних ЗМІ правозастосовча практика визначає право на збереження конфіденційності джерел інформації, що, зокрема підтверджено, рішенням у справі "Гудвін проти Сполученого Королівства" [9]. Тому, у сучасних правових реаліях вимога державних органів, посадових осіб тієї чи іншої держави розкрити інформаційне джерело, матеріали та встановлення покарання за відмову вчинити такі дії розглядається Європейським судом з прав людини як втручання у свободу преси.

Загалом свобода публічного відкритого діалогу між суспільством і державою забезпечується недержавними ЗМІ як необхідність у партнерстві, що ґрунтується на умовах довіри та контролю громадян до органів державної влади, посадовців, об'єднання їх зусиль у пошуці шляхів і ресурсів для вирішення важливих суспільних проблем. Так, принцип свободи недержавних ЗМІ наділяє суспільство одним із найдієвіших інструментів дізнання та впливу на соціально-економічну, політично-правову ситуацію в державі та її поліпшення.

Проте, свобода недержавних ЗМІ є юридичним надбанням, що підлягає регламентації та потребує визначення меж висвітлення інформації. Різні правничі традиції зумовили неоднаковий підхід до законодавчого врегулювання доступу громади до внутрішніх документів, що видаються органами державної влади та окремими посадовими особами. Загальноприйнятими на сьогодні вважаються обмеження у збиранні, обробці і розповсюдженні інформації, яка може загрожувати національній безпеці, правопорядку, територіальній цілісності держави, викликати заворушення чи злочини, порушення прав та свобод громадян, а також у інформації шкода від оприлюднення якої буде більшою ніж суспільний інтерес в її отриманні. Саме так закріплений принцип законності у інформаційній діяльності недержавних ЗМІ.

Поряд зі свободою недержавних ЗМІ важливим принципом є також демократизм,

який прослідковується у кількох аспектах. По-перше, недержавні ЗМІ, здійснюючи своє функціональне призначення, беруть участь в суспільно-державницьких процесах та виступають від імені громади, надаючи можливість кожному громадянину бути почутим із “суспільної трибуни”, що фактично є однією із форм безпосередньої демократії. Другий аспект цього принципу полягає у тому, що інформація розповсюджувана недержавними ЗМІ повинна бути доступною для суспільства як за змістом, так і за формою. Також, важливим є врахування платоспроможності громадян при поширенні тієї чи іншої інформації через різні інформаційні джерела.

Одним із принципів діяльності недержавних ЗМІ безперечно є і принцип плюралізму, адже правова сутність таких незалежних ЗМІ взаємопов’язана з цим поняттям, що ґрунтується на засадах політично-правової та ідеологічної багатоманітності гарантованої законодавством більшості держав. Такий принцип діяльності сприяє формуванню системи суспільства, в якій всі громадяни мають можливість вільно висловлювати власні позиції самостійно, через представників або колективно на вибір. Таким чином, плюралізм передбачає множинність незалежних і автономних ЗМІ, які завдяки технічному оснащенню та належному правовому статусу беруть участь у формуванні, відображають та задовольняють розмаїття інтересів у суспільстві.

Загальноправовий принцип гуманізму у діяльності недержавних ЗМІ, на наш погляд, виявляється у формуванні прогресивного напрямку громадської думки щодо пропаганди захисту гідності особи, її свободи, всебічного розвитку, забезпеченні верховенства прав людини, контроль за гарантією дотримання їх державою.

Так, І. Михайлин під гуманізмом має на увазі “позицію журналіста, яка сприяє розвитку людини, забезпеченню її матеріальних і духовних потреб, миру й злагоди, рівноваги в суспільстві й виходить з пріоритету прав людини, які мусять бути гарантовані державою” [6, с. 127].

Функціонування недержавних ЗМІ в кожній державі повинно бути основане на любові до своєї держави та служінні її інтересам у поєднанні з космополітизмом – повагою до всього людства та служіння його потребам. Виходячи з *принципу патріотизму* будь-яка подія, явище повинні розглядатися з точки зору впливу як на розвиток своєї країни, так і на розвиток інших країн. Під патріотизмом у діяльності недержавних ЗМІ ми вбачаємо пропаганду та доведення власним прикладом відданості своїй країні та любові до свого народу. Патріотизм за таких умов не виключає критичну оцінку недержавними ЗМІ діяльності органів державної влади, посадовців, громадських та інших організацій, недоліків у реформуванні чи підтриманні сталості соціально-економічної чи політично-правової сфер суспільного життя, так як метою такої оцінки є протидія нівелюванню інтересів громади та удосконалення суспільних відносин.

Серед спеціальних принципів варто виділити *оперативність*, яка визначається як властивість своєчасно опрацьовувати та розповсюджувати факти, події, явища, і дає змогу вчасно реагувати та приймати міри задля розв’язання тих чи інших суспільно значущих проблем, прийняття рішень.

В свою чергу принцип професійності передбачає дотримання журналістами норм професійної етики і загальноприйнятих норм моралі.

Одним із принципів діяльності ЗМІ, що завжди викликає неабиякий резонанс

серед теоретиків і практиків різних галузей пізнання є *достовірність*, тобто поширення інформації, яка відповідає дійсності та об'єктивно висвітлена тими чи іншими недержавними ЗМІ. Сутність цього принципу вбачається в об'єктивності та неупередженості інформаційної діяльності, тобто відсутності впливу на неї особистих переконань чи уподобань, наявності матеріальної незалежності та соціальної відповідальності перед суспільством. Також, важливою видається точність розповсюджуваної інформації, яка забезпечується завдяки деталізованому висвітленню матеріалу, присутності оцінки журналіста тільки у разі її наукової обґрунтованості, наявності вагомої доказової бази, посилань на авторитетні джерела, свідчення очевидців, суспільно-політичні чи історично-економічні екскурси. Важливою у процесі інформування громади є актуальність, яка поряд із соціальною вартістю тієї чи іншої інформації залежить саме від форми та частоти висвітлення її недержавними ЗМІ.

Принцип соціальної відповідальності у діяльності ЗМІ реалізується за умови забезпечення свободи їх самовизначення та саморегулювання, дотримання і захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина.

Саморегулювання недержавних ЗМІ передбачає систему організаційних заходів щодо реалізації соціальної відповідальності ЗМІ, тобто відповідальності за свою діяльність перед громадськістю, на основі морально-етичних норм. Така відповідальність пов'язана з виконанням недержавними ЗМІ ряду функцій та завдань пов'язаних з оприлюдненням інформації у суспільстві, актуалізації та вирішення гострих соціальних та політично-правових питань. Сутність соціальної відповідальності недержавних ЗМІ фактично полягає у відповідальності перед суспільством за вплив на формування громадської думки, наданні об'єктивної інформації та роз'ясненні необхідності дотримання принципів соціальної відповідальності.

Отже, принцип соціальної відповідальності спрямований на дотримання недержавними ЗМІ вимог соціальних норм та норм суспільної моралі, провадження своєї діяльності з метою відображення та задоволення інтересів суспільства.

Обов'язок звітувати перед суспільством і нести соціальну відповідальність видається можливим, на наш погляд, за умови побудови стратегії функціонування недержавних ЗМІ на основі підтримки та партнерства при прийнятті суспільно-важливих рішень та впровадженні громадських ініціатив.

Принцип рівності у діяльності недержавних ЗМІ полягає у рівному доступі, відсутності будь-яких привілеій усіх фізичних осіб та юридичних осіб, державних органів, політичних партій, громадських об'єднань на поширення та отримання масової інформації.

Незалежність та відокремленість недержавних ЗМІ від інших видів ЗМІ та громадських структур проявляється в *принципі політично-правового імунітету*. Такий принцип передбачає підпорядкування недержавних ЗМІ виключно суспільству та відсутності втручання в їх діяльність державних органів та приватних структур. Спеціальний правовий статус недержавних ЗМІ, на нашу думку, характеризується особливою процедурою створення та функціонування таких ЗМІ, їх недоторканністю, забезпеченням державою та суспільством додаткових гарантій виконання недержавними ЗМІ публічних функцій.

Отже, принципи недержавних ЗМІ відіграють важливу роль у функціонуванні і

вдосконаленні правових засад діяльності таких ЗМІ, та є визначальними у підвищенні довіри суспільства до них.

Принципи є основою для спрямування недержавних ЗМІ до процесів демократизації, утвердження гласності, заборони цензури, забезпечення прозорості інформаційного процесу, що сприятиме, на наше переконання, реформуванню політично-правової системи держави та розвитку громадянського суспільства в цілому.

Використані джерела:

1. Декларація про засоби масової інформації та права людини, прийнята Резолюцією № 428 Консультативної асамблеї Ради Європи від 23.01.1970 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_121
2. Декларація щодо основних принципів, що стосуються внеску засобів масової інформації у зміцнення миру та міжнародного взаєморозуміння, у розвиток прав людини та у боротьбу проти расизму і апартеїду та підбурення до війни, прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО 28.11.1978 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_393
3. Європейська конвенція про транскордонне телебачення, прийнята Радою Європи 05.05.1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_444
4. *Здоровега В. Й.* Вступ до журналістики / В. Й. Здоровега. – Л., 1995. – 244 с.
5. *Литвин В.* Етичні засади діяльності журналістів у нормативно-правових документах України / В. Литвин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2322>
6. *Михайлин І.* Основи журналістики : підручник для студ. вищ. навч. закл. / І. Михайлин. – 3-тє вид., доп. і вдоск. – К. : ЦУЛ, 2003. – 284 с.
7. *Приступенко Т. О.* Теорія журналістики: етичні та правові засади діяльності засобів масової інформації : навчальний посібник / Т. О. Приступенко. – К. : Інститут журналістики, 2004. – 375 с.
8. *Тоффлер Э.* Метаморфозы власти / Э. Тоффлер – М. : АСТ, 2002. – 319 с.
9. *Федорова А.* Основні принципи свободи слова та преси у світлі Європейської конвенції з прав людини / А. Федорова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3152/>

Погорелая Л. П. Принципы деятельности негосударственных СМИ как основы демократических преобразований в информационном пространстве.

В статье исследуются принципы негосударственных СМИ, которые определяют основы их функционирования и роль в процессе демократизации, утверждения гласности, обеспечении прозрачности информационного процесса в государстве и развития гражданского общества в целом.

Ключевые слова: *принципы негосударственных СМИ, свобода слова, гражданское общество, демократизм, плюрализм, социальная ответственность.*

Pohorila L. The principles of non-state media as the fundamental foundations of democratic change in the information space

The article examines the principles of non-state media, which determining the basis of their function and role in the process of democratization, consolidation of publicity, transparency of information process in the state and civil society.

Keywords: *principles of non-state media, freedom of speech, civil society, democracy, pluralism, and social responsibility.*